

24. Центральний державний історичний архів України (Далі ЦДІАУ). – Ф. 442, оп. 842, спр. 35; 40.

25. ЦДІАУ – Ф. 442, оп. 842, спр. 35.

26. *Щавелев С.П.* П.С. Уварова. Былое. Давно прошедшие счастливые дни. – М., 2005: Рецензия // Вопросы истории. – М. 2007. – № 3. – С. 170–172.

27. *Яременко І.І.* Археологія у житті та науковій спадщині академіка Д.І. Яворницького: Дис.... канд. іст. наук. – Д., 1994.

28. *Яременко І.І.* XIII Археологический съезд: подготовительный этап // Проблемы археологии Поднепровья: Межвуз. сб. науч. тр. – Д., 1993. – С. 123–133.

Надійшла до редколегії 24.09.2007 р.

УДК 94 (477) «17/18»

В.О. Векленко

Дніпропетровський національний університет

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ БАРОЧНИХ ХРЕСТІВ КІНЦЯ XVII– XVIII ст.

Розглянуто питання про регіон походження натільних хрестів з барочними елементами оздоблення на підставі співставлення археологічних знахідок з території Богородицької фортеці та її посаду, історіографічних досліджень, письмових та археологічних джерел.

Тривалі багаторічні археологічні дослідження, котрі проводять співробітники Лабораторії археології Подніпров'я ДНУ під керівництвом проф. І.Ф. Ковальової на території посаду Богородицької фортеці, дозволили ввести до наукового обігу значну кількість керамічних, нумізматичних, міліарних, сфрагістичних та інших колекцій. Значне місце серед них посідає унікальне зібрання, до якого входять понад 100 знахідок натільних хрестів і дрібної пластики, 10% з них належать т. зв. «барочним» хрестам, які російські дослідники відносять до виробів старовірського вжитку.

© В.О. Векленко, 2007

За нашою класифікацією барочні хрести віднесено до третьої групи [5–9]. До неї входять дев'ять знахідок кінця XVII – першої половини XVIII ст.: №№ 12, 20, 36, 41, 52, 56, 64, 74, 77 та тільник № 105, що походить з приватної колекції. Об'єднання здійснено за особливостями орнаменталізації у стилі т. зв. українського бароко. Дев'ять з них ідентичні, за винятком розмірів, характеру емальовання і окремих деталей декору. Десятий хрест (№ 36) виготовлено зі срібла.

До підгрупи **3.1.** віднесено 9 бронзових литих хрестів із різнобарвними емальми, поділених на три розділи відповідно зовнішніх параметрів.

Розділ **3.1.1** представлений №№ 52 і 105.

Хрест № 52, 58 x 32 мм, з двофарбно емальованою лицевою частиною. Складається з трьох компонентів – зовнішнього і внутрішнього хрестів і декоративного оточення. Розміри основного прямого латинського хреста на лицевому боці – 40 x 25 мм, ширина горизонтальної балки – 9 мм, вертикальної – 8,5 мм. Внутрішній восьмикінцевий хрест 26 x 15 мм стоїть на скелоподібній Голгофі висотою 3,5 мм з вміщеною в підґрунтя (4,5 мм) головою Адама. Обабіч від Голгофи – спис і тростина, котрі, в свою чергу, слугують розподільними межами між літерами слова **н.и.к.а.** По кінцях рамен в два ряди – скорочення під титлами: горішній ряд – **іс.хс.**, нижній – **снь. бжіи.** (син божий), в горішній частині вертикальної балки – скорочений під титлами напис **црь слвы.** Основний хрест був вкритий блакитною емаллю, по периметру окантований смугою 1 мм завтовшки. Декоративне обрамлення чітко прорисоване, заповнено рослинно-лінійним орнаментом на тлі білої емалі. Вушко фігурне (рис. 1.1).

На зворотному боці основний хрест розмірами 40 x 26 мм з шириною балок в 10 мм, окантований смугою в 1 мм завтовшки. Заповнений відмінним від канонічного зразка варіантом псалма «Да воскреснет Бог» [4, с. 612], вкритий блакитною емаллю. Декоративне оздоблення складається з рослинного орнаменту, краї чітко окреслені, зовнішні контури, в цілому, повторюють обриси хреста, але зберігають плавно-округлі лінії, властиві витворам українського бароко.

Хрест № 105 був вкритий блакитною і білою емаллю на лицевому і зворотному боках. За розмірами наближений до вищеподаної знахідки, відрізняється формою вушка для підвішування, котра аналогічна №№ 20 і 24 (рис. 1.4).

Розділ **3.1.2** представлений знахідками №№ 20 і 41, котрі майже повністю аналогічні вищеподаним хрестам, за винятком розмірів і незначних деталей декору. Хрест № 20 – розмірами 49 x 25 мм, зворотний

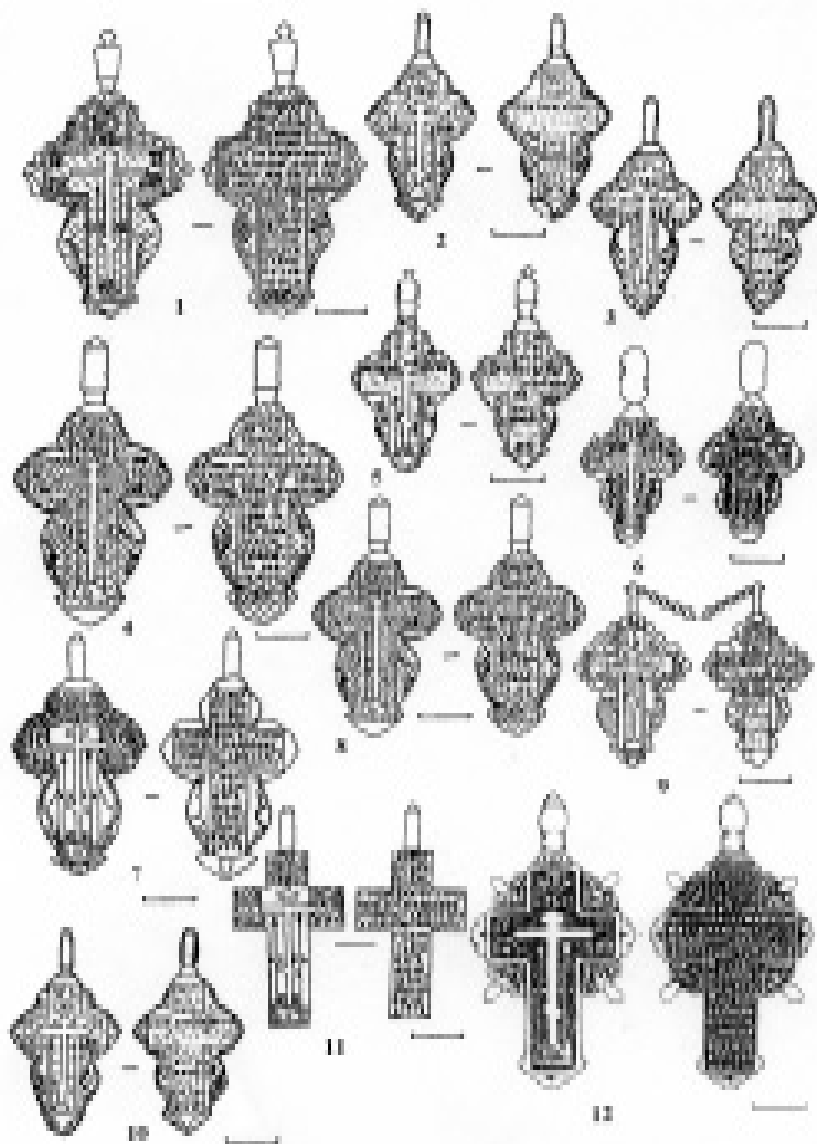


Рис. 1. Натільні хрести XVII – початку XVIII ст.: 1–10 – барочні хрести, 11 – хрест XVII–XVIII ст.; 12 – срібний хрест другої половини XVIII ст.

бік був вкритий білою емаллю (рис. 1.7); № 41 — 49 x 26 мм з блакитною емаллю на зворотному боці (рис. 1.8). Відзначено деякі неспівпадіння в розташуванні написів, елементах декоративного оздоблення, що не дозволяє казати про виготовлення предметів в одній ливарній формі.

Розділ 3.1.3 представлений знахідками №№ 12, 56, 64, 74 і 77.

З них три хрести з рештками білої емалі на лицевому і зворотному боках: № 64, 39 x 20 мм (рис. 1.2); № 74, 40 x 21 мм (рис. 1.10); № 77, 41 x 20 мм (рис. 1.3). Дані екземпляри також майже повністю повторюють вищеописані, за винятком розмірів, оформлення вушок і незначних деталей декору. Неспівпадіння в розташуванні написів і окремих елементах декоративного обрамлення не дозволяють вважати їх виготовленими в одній ливарній формі.

Два хрести: № 12, 40 x 20 мм мають рештки позолоти на лицевому боці, синьої й білої емалі на лицевому та зворотному боках (рис. 1.6); № 56, 39 x 21 мм, з рештками синьої емалі на лицевому й зворотному боках (рис. 1.4), — відмінні від вищенаведених за написами на лицевому та зворотному боках.

Лицева частина внутрішньої композиції несе в собі восьмикінцевий хрест, над яким напис в три рядки під титлами: **ц.с. іс.хс. с.б.** (Цар слави Ісус Христос син Божий). Над раменами чітко читається **распят бисть**, напис під раменами не прочитана. Зворотний бік внутрішньої частини містить в собі не до кінця прочитану синтезовану молитву, яка складається з уривка Ісусової молитви (Господи Ісусе Христе, сине Божий, спаси і помилуй мене грішного) й молитви святому хресту: **ІИС // ХРТЕ // СНЕ БЖІЙ БЛГВИ // ИСПАСИ ИСОХРАНИ // МЯ // СИЛОИ // ЖИВО // ТВОРЯ // РОТИ //**. Під написом — стилізоване зображення рослини.

Незважаючи на спільні риси двох останніх хрестів, незначні невідповідності в розташуванні написів, елементах декоративного обрамлення не дозволяють говорити про їх виготовлення в одній ливарній формі.

Підгрупа 3.2 представлена екземпляром № 36.

Хрест № 36, срібний литий, 36 x 22 мм, з фрагментом срібного ланцюжка довжиною 15 мм. Композиція на лицевому боці складається з трьох компонентів (рис. 1.9). Внутрішній восьмикінцевий хрест 19 x 10 мм стоїть на двопагорбовій Голгофі заввишки 2 мм і підґрунтям 3 мм. Поряд з боків знаходяться спис і тростина. Зовнішній прямий латинський хрест 24 x 16 мм з шириною балок 5 мм і написами навколо вершини і рамен внутрішнього хреста. Зверху — **ц.с.и.х.**, над і під раменами — не прочитані. Декоративне обрамлення рослинного характеру. Зворотний бік складається з прямого латинського хреста і декоративного оточення

з рослинним орнаментом. Напис погано читається через відсутність доводки літер; ймовірно, молитва хресту-хранителю.

Найближчі аналогії виробам групи знаходимо серед екземплярів XVII в. з колекції Б.І. та В.І. Ханенків № 357 [31], також в зібранні хрестів «з запорозьких поховань» ДІМ ім. Яворницького — К-520, К-714, К-1831 (без емалювання), К-1824 і К-1825 (з емалями). Аналогії серед знахідок позначеного нами хронологічного періоду маємо в матеріалах археологічних досліджень некрополя Моїсеевського монастиря на Манежній площі в Москві, а в пізніший час подібні речі розповсюджені по всій території Російської імперії [14, 5—14. тт].

Серед важливих знахідок 2006 р. маємо відзначити срібний литий прямий латинський хрест, підібраний місцевими мешканцями під час обробки городу, наданий автору для вивчення і публікації.

Хрест № 100 (рис. 1.12), 56 x 30 мм, з трьохкомпонентною композицією, складається із зовнішнього і внутрішнього хрестів, а також декоративних прикрас кінців балок і розподільних композицій середохрестя. Розміри основного прямого латинського хреста по лицевому боці — 39 x 24 мм, ширина горизонтальної й вертикальної балок — 10 мм. Внутрішній восьмикінцевий хрест 26 x 15 мм стоїть на Голгофі висотою 4 мм та підґрунтям 5 мм з головою Адама. З боків від Голгофи здіймаються спис і тростина, котрі, в свою чергу, слугують розподільвачами між літерами слова н.и.к.а. На кінцях рамен в два рядки — скорочення під титлами: в горішньому рядку — **іс.хс**, нижньому — **снь. бжіи.** (син божий). В горішній частині вертикальної балки знаходиться напис під титлами **црь слвы**. Основний хрест по периметру оточений смугою 1 мм завтовшки. Композиція кутів середохрестя утворена стилізованим зображенням квітки, яке кріпиться до основної конструкції за допомогою волют. Основний хрест на зворотному боці заповнений варіантом псалма «Да воскреснет Бог» [4, с. 612]. Вушко масивне, з прикрашеними основою й верхівкою, розширяється до кінця. Виокремлений у підгрупу 2. 8. Як досить близьку аналогію визначаємо хрест № 164 [31] із зібрання Б.І. й В.І. Ханенків.

Даний зразок розглядається нами як своєрідний проміжний варіант між класичним прямим латинським хрестом XVII ст., аналогії котрому знаходимо у Б. І. та В.І. Ханенків під № 125 [31] (рис. 1.11) і барочними хрестами.

Відсутність у широкому науковому обігу матеріалів археологічних досліджень поховань з території України, де подібні тількини знаходяться з чітким датуючим матеріалом, роблять визначення походження археотипу і датування барочних хрестів дискусійним. Зокрема, Б.І. й В.І. Ха-

ненки відносять цю категорію знахідок до виробів XVII ст. [31, № 357], Ю. Федоров — до XVII—XVIII ст. [29, с. 68], М.В. Покровський — до XVIII ст. без позначення первинного ареалу побутування [22, с. 15]. А.К. Станюкович, І.Н. Осипов й М.М. Соловійов відносять подібні речі до XVIII — поч. XX ст. і відзначають барочні риси оздоблення [14, 5—14.htm], О.С. Куколевська доводить можливість виробництва подібних хрестиків в старообрядницьких майстернях до кінця XIX — початку XX ст. [15].

Але до кінця XVIII ст. на досліджуваній нами території старовірів не було взагалі: запорозьке козацтво не визнавало старовірство як явище [27, с. 109; 32, с. 270] і забороняло тим навіть перебувати біля своїх кордонів: у другій половині XVIII ст., під час спроб імперського уряду оселити («осадити») розкольницькі громади на кордонах запорозьких вольностей, старшина Січі намагалася перешкодити цьому офіційним шляхом [2, с. 98; 18], а потім ці поселення загони озброєних козаків ліквідовували за наказом паланкового чи кошового проводу. Таким чином, свідoctва присутності розкольників на досліджуваній території відсутні аж до 1775 р. Період 1775—1780 рр. — час заснування Катеринослава-I, коли місцеве губернське духовне правління розташовувалось, власне, на території колишньої Богородицької фортеці, що носила тоді ім'я Старосамарського ретраншементу [30, с. 128]. Місто й фортеця проіснували, поступово втрачаючи своє значення, до 1798 г. [10], після чого всі навколишні землі були передані німецьким колоністам [28].

Існує, однак, гіпотетична можливість пояснити присутність на території пам'ятки представників старовірства — розкольників серед засланих сюди стрільців [24]. Однак, через стан збереженості більшості знахідок досить складно вичленили особливості написання окремих слів, які могли б свідчити про належність даного роду виробів етнічно та конфесійно обмеженій категорії віруючих. Крім того, на сьогодні відсутні достовірні свідчення прихильності до розколу гарнізону фортеці. До того ж, розглянутим даним виробам відповідають досить численні знахідки Д.І. Яворницьким подібних хрестів в запорозьких похованнях XVIII в. Оскільки вчений досліджував майже всі території Вольностей, вірогідність припущення масового розселення тут старообрядців мінімальна в світлі вищевикладеного ставлення козацтва до іновірних громад.

Знахідка на території Богородицької фортеці хреста XVII ст., тип якого повинен був існувати ще до розколу, віднесеного нами до окремої підгрупи і котрий, можливо, став перехідним зразком до т. зв. «барочних хрестів», свідчить про можливість його подальшого використання і розвитку у старовірському середовищі. Слід взагалі відзначити недостат-

не вивчення зразків дрібної пластики періоду XVII–XVIII ст., з чим пов'язаний суб'єктивний підхід у дослідженнях і визначеннях, що відбилося у відповідній історіографії [3]. Ґрунтовне ж дослідження пам'яток української матеріальної культури тривало не більше 50 років наприкінці XIX – початку XX ст., як і зародження і розвиток ставрографії взагалі.

Не ставлячи під сумнів широту розповсюдження подібних натільних хрестів на теренах Російської імперії, маємо звернути увагу на міграцію населення, зокрема українців і козаків впродовж XVII–XVIII ст., у зв'язку з чим виникає потреба розглянути ще одне питання. Розглянемо його далі.

Сьогодні специфіка українського православ'я до приєднання Київської митрополії до Московського патріархату досліджена лише в окремих аспектах, зокрема в організаційних моментах, церковному будівництві, віротерпимості, демократичності тощо [12, с. 320–345], тоді як стан вивчення особливостей запорозького віросповідування набагато гірший через недостатність джерельної бази. До речі, запорожці наприкінці XVII ст. взагалі не вважали себе українцями «бо не в малоросійському знаходились горизонті» [27, с. 112].

Ми припускаємо можливість появи натільних хрестів подібного зразка одним з проявів впливу української традиції на матеріальну культуру російського православ'я. Якщо у середині XVII ст. українські богослови брали участь у реформуванні й очищенні окремих сфер діяльності РПЦ [12, с. 344–345; 19, с. 81–82], то після підписання Вічного миру з Польщею і підкорення собі Київської митрополії, Московський патріархат, як один з інструментів державної влади, спрямував значні зусилля на асиміляцію приєднаної території [13, с. 203]. Процес культурної дифузії був обобічним: задоволення великої потреби у вихідцях з України на вищих церковних посадах, яка виникла ще наприкінці XVII ст., змусило імператрицю Єлизавету Петрівну видати наказ, щоб на вакантні посади архієреїв й архімандритів пропонувалися кандидатури і з великоросіян [21, 58–59]. Безперечно можемо вважати впровадження ієрархами до побуту звичних їм традицій і виробів. В той же час на високі церковні посади на території сучасної України призначалися або вихідці з Росії, або українці, котрі тривалий час служили на землях імперії. Необхідно відзначити безумовний вплив «мазепинського» бароко на матеріальну і духовну культуру українських земель цього часу. Тому, до вірогідних версій знаходження барочних хрестів у Богородицькій фортеці може бути віднесено припущення про входження до релігійного побуту українців Гетьманщини кінця XVII – початку XVIII ст. натільних хрестів, тим більше, що відомі численні свідоцтва

джерел про дислокацію в Богородицькій фортеці військових підрозділів і поселенців з Полтавського, Миргородського й інших полків. Іншою версією залишається розкольніцько-стрілецька, котра також вимагає розгляду в світлі існуючих уявлень про нібито традиційну незворушність багатьох аспектів матеріальної культури старовірів.

Важливим моментом вважаємо отримання пояснення відсутності натільних хрестів у більшості запорозьких й українських поховань зазначеного періоду та їх знахідок на полі битви під Берестечком, на що вже зверталася увага [26, с. 67].

За свідченням відомого дослідника пізнього українського середньовіччя І.К. Свешнікова, на місці широковідомої битви часів Визвольної війни під Берестечком 1651 р., де загинуло понад 30000 запорожців й українців [23, с. 20], було знайдено зовсім незначну кількість культових виробів. У одного загиблого в гаманці виявилось два католицьких свинцевих хрести, позначені латинськими монограмами Ісуса Христа й Діви Марії (на сьогодні католицьке походження одного з цих предметів може бути поставленим під сумнів, оскільки знайдені аналогії серед московських жіночих виробів цього періоду [14, 5–31.html]). Два інші натільних хрести — донської роботи, а мідна іконка (випадкова знахідка 1930-х рр.) — московської [1, с. 89–90; 24, с. 267, 269] (часткову аналогію їй маємо в зібранні Центрального музею ім. Андрія Рубльова [11, № 202]). Однак, згідно отриманій інформації, під Берестечком, в датованому шарі, натільні хрести було знайдено впродовж останніх 10 років, за допомогою металодетекторів. Ці знахідки близькі виробам XII–XIV ст. [11, №№ 16 – 1г; 20, №№ 156–167]. Також знайдені й мідноліті іконки із зображеннями великомученика Микити (з рештками синьої емалі) та Богоматері Страсної, що мають аналогії у виробках XVII–XVIII ст.

Разом з тим, залишається не спростованою відсутність хрестів-тільників у переважній більшості козацьких поховань на території Вольностей запорозьких: серед досліджених поховань Лівобережжя Дніпра, Оріль-Самарського межиріччя та Надпоріжжя знахідки тільників поодинокі. На Правобережжі, в районі м. Кривий Ріг, в соціально виділеному похованні кінця XVIII ст. колишнього запорозького старшини Івана Сіромахи, одруженого на фрейліні Катерини II, також відсутній натільний хрест [16]. Поряд з могилою Сіромахи знайдено ще чотири поховання, в яких тільники також відсутні. В якості одного з можливих пояснень цьому зверталась увага на звичай передавати натільний хрест у спадщину або використовувати його як привіску до особливо шанованої ікони.

Головне ж пояснення знаходимо в існуванні канонічної заборони XII ст. на потрапляння християнських святинь в могилу разом з померлим. До речі, обов'язковість одягання натільного хреста при хрещенні на території Московської держави з'являється лише у XVII ст. після видання Требника патріарха Філарета 1621 р. Аналіз писемних пам'яток XI–XV ст. визначає, що на Русі аж до XIV ст., коли основою загальної поховальної практики стає чернецький стереотип поховання, не існувало єдиних обов'язкових вимог до поховального обряду. Спостережене археологами розмаїття форм поховань XI–XIII ст. відображає не низький ступінь церковності суспільства, а реальний стан речей в царині нормативів церковного поховального обряду [17]. З часу приєднання Київської митрополії до Московського патріархату 1685 р. на території сучасної України почалися асиміляційні процеси в обрядності, які закінчилися лише у XIX ст., про що зазначалося вище. До цього часу питання носіння натільного хреста, вірогідно, було особистою справою християнина, а специфічною рисою православ'я в Україні було приділення уваги внутрішньому духовному, а не зовнішньому догматичному.

Підсумовуючи вищенаведене, маємо відзначити, що археологічними дослідженнями Лабораторії археології Придніпров'я ДНУ відкривається нова сторінка у вивченні періоду пізнього середньовіччя – ранньомодерного часу в історії Наддніпрянської України. Ставрографічні надбання останніх років, що походять з території Богородицької фортеці та інших поселень Присамар'я становлять підґрунтя для відповідальних висновків щодо етнічного та конфесійного складу їх населення.

Бібліографічні посилання

1. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст./ Д.Я.Телегін, І.С.Винокур, О.М.Титова, І.К.Свешніков. – К., 1997.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Опис справ. – К., 1994.
3. *Берестецкая Т.В.* О некоторых проблемах изучения «Выговского» лития // Художественный металл России: Материалы конференции памяти Г. Н. Бочарова. – М., 2001. – С. 183–200.
4. Библия. – М., 1991.
5. *Векленко В.О.* Барочні хрести з матеріалів розвідок території Богородицької фортеці та фондів ДІМ ім. Д. І. Яворницького // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 12. – К., 2003. – С. 38–44.
6. *Векленко В.О.* Знахідки барочних хрестів з території Богородицької фортеці // Гуманітарний журн. – Д., 2003. – №1. – С. 56–60.
7. *Векленко В.О.* Колекція натільних хрестів з території Богородиць-

кої фортеці // Проблеми археології Подніпров'я. — Д., 2002. — С 135—150.

8. *Векленко В.О.* Нові знахідки православних старожитностей з території посаду Богородицької фортеці // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Вип. 15. — К., 2006. — С. 58—62.

9. *Векленко В.О.* Православні старожитності Богородицької фортеці II Проблеми археології Подніпров'я. — Д., 2003. — С. 56—74.

10. *Векленко В.А.* Город и крепость на реке Самаре / В.А. Векленко, В.Н. Шалобудов // Краеведческий Мастер-Класс. Тематический сб. — Д., 2006'2. — С. 32—38.

11. *Гнутова С.В.* Медное художественное литье XI — начала XX века. — М., 2000.

12. Історія релігії в Україні: У 10 т. Т.2: Українське православ'я. — К., 1997.

13. Історія Русів. — К., 1891.

14. Каталог Старинных крестов. Сетевая версия книги «Тысячелетие креста». — <http://www.k1000k.narod.ru/>.

15. *Куколевская О.С.* Медное художественное литье Красносельской волости Костромской губернии конца XIX — первой четверти XX в. // Русское медное литье. Сборник статей. Вып.1. — М., 1993. — С. 71—75.

16. *Маріна З.П.* Матеріали XVIII ст. з розкопок в с. Миколаївка на Дніпропетровщині / З.П. Маріна, В.А. Ромашко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Вип. 15. — К., 2006. — С. 47—52.

17. *Мусим А.* О распространении христианства в древней Руси IX-XIV веков на основе данных архелогии и письменных источников // <http://www.biblicalstudies.ru/НС/4.html>

18. Наказ выборным войска Запорожского в комиссии «Проекта Нового Уложения». — Архив Санкт-Петербургского филиала ИРИ РАН, ф. 200, оп. 2, д. 171.

19. *Огієнко І.* Українська культура. — К., 1991.

20. *Нечитайло В.В.* Каталог християнських нагрудних виробів мистецтва періоду Київської Русі (X — перша половина XIII ст.). — К., 2000.

21. Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. — СПб., 1840. — Т. XIV, № 10216.

22. *Покровский Н.В.* Церковно-археологический музей С.-Петербургской Духовной Академии. 1879—1909. — СПб., 1909.

23. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: У 2 т. — К., 1993. — Т. 2.

24. *Рабинович М.Д.* Полки Петровской Армии. 1698—1725. — М., 1977. Часть 1: Стрельцы (№ 1—74). <http://www.milhist.ru/index.php?pageid=art.php&releasenuml&articlenum=2&skinnum=3&skinnum2=0>.

25. *Свєшніков І.К.* Битва під Берестечком. — Л., 1992.

26. *Свєшніков І.К.* Музей-заповідник «Козацькі могили»: Путівник. — Л., 1990.

27. *Скальковський А.О.* Історія Нової Січі або останнього Коша Запорозького. — Д., 1994.

28. *Тітов В.В.* Фортеці на території м. Дніпропетровська //Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: Зб. наук. ст. — Вип. 9. — К., 2002. — С. 26—31.

29. *Федоров Ю.* Образ креста. История и символика православных нагрудных крестов. — СПб., 2000.

30. Феодосій (Макаревський) Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії: Церкви та приходи минулого XVIII століття. — Д., 2000.

31. *Ханенко Б.И.* Древности русские. Кресты и образки. /Б.И. Ханенко, В.И. Ханенко Вып. I. — К., 1899. Вып. II. — К., 1900.

32. *Яворницький Д.И.* История Запорожских козаков: В 3 т. — К., 1990. — Т. 1.

Надійшла до редколегії 27.04.2007 р.

УДК 069.02:902(477)

М.П. Сиволап

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

**АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ СЕРЕДНЬОЇ
НАДДНІПРЯНЩИНИ
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Розглянуто основні напрямки діяльності та провідні тенденції розвитку Археологічного музею середньої Наддніпрянщини Черкаського національного університету від 1918 р. до сьогодення

Перш ніж перейти до опису одного з наймолодших музеїв Черкащини, варто хоча б коротко висвітлити те історичне тло, на основі якого і стала можливою поява в Україні ще одного археологічного осередку.

© М.П. Сиволап, 2007